Styrelsen for Grøn
Arealomlægning og Vandmiljø

Foto fra biomanipulation i Hostrup Sø.

Sørestaurering

Vejledning om tilskud til kommunale projekter til restaurering af søer

2026

Indhold

1. Indledning 3
2. Tilskudsordningens formål 3
3. Afsatte midler og finansiering 3
4. Hvem kan søge og hvilke projekter kan der søges tilskud til? 3
5. Hvordan søges om tilskuddet? 3
6. Definitioner 4
7. Indhentning af belastningsopgørelse og grunddata for søerne 4
8. Ansøgningsperiode 5
9. Hvilke udgifter kan der gives tilskud til? 5
10. Forundersøgelse 6
11. Realisering 9
12. Monitering 10
13. Efterbehandling 10
14. Tilbud/udbud 11
15. Erstatning 11
16. Behandling og prioritering af ansøgninger 12
17. Tilsagnsperiode 13
18. Ændringer af projektet 13
19. Tilsagnsforhøjelse 14
20. Udbetaling 14
21. Stikprøvekontrol 15
22. Behandling af persondata 15
Bilag 1 - Vejledende referenceværdier 16
Bilag 2 - Dokumentation for lønomkostninger 17
Bilag 3. Søer omfattet af indsatsprogrammet 2021-2027 19

1. Indledning
Denne vejledning kan kommunerne bruge, når der søges om tilsagn om tilskud til kommunale projekter vedrørende sørestaurering.

Vejledningen indeholder oplysninger om tilskudsordningens formål, hvem der kan søge, hvad der kan søges tilskud til, hvordan der kan søges om tilskud og om de forskellige betingelser, der findes for at få tilskud.

2. Tilskudsordningens formål
Formålet med tilskudsordningen er at forbedre vandkvaliteten i 77 søer med henblik på at opnå god økologisk tilstand i henhold til målene i EU's vandrammedirektiv.

Det fremgår af bekendtgørelse nr. 1669 af 8. december 2025 om indsatsprogrammer for vandområdedistrikter, hvilke søer der skal restaureres.

3. Afsatte midler og finansiering
Tilskudsordningen for sørestaurering er en national ordning, der administreres af Styrelsen for Grøn Arealomlægning og Vandmiljø.

Der er afsat midler på de årlige finanslove til kommunale projekter til sørestaurering. Oversigt over det afsatte beløb for det konkrete år fremgår af Statens tilskudspuljer.

Tilskud til udgifter i forbindelse med sørestaurering gives i henhold til bekendtgørelse nr. 712 af 25/08/2026 om tilskud til restaurering af søer.

Tilskud til kommunale projekter vedrørende sørestaurering er forudsat fuldt finansieret via tilskudsordningen. Det er således ikke forventet, at kommuner selv skal bidrage til finansiering af projekterne.

Såfremt en kommune ønsker at gennemføre en indsats, som ikke kan finansieres fuldt ud af tilskudsordningen, kan kommunen selv afholde udgifter til den del af indsatsen, som ikke kan finansieres inden for tilskudsordningen.

4. Hvem kan søge og hvilke projekter kan der søges tilskud til?
Ordningen kan alene søges af kommuner.

Der kan søges om tilskud til de søer, som fremgår af bekendtgørelse nr. 1669 af 8. december 2025 om indsatsprogrammer for vandområdedistrikter. De 77 søer fremgår af Bilag 3 i denne vejledning.

5. Hvordan søges om tilskuddet?
Ved ansøgning om tilskud udfyldes den digitale selvbetjening af ansøger. Selvbetjeningen kan tilgås via link på www.vandprojekter.dk. For at logge ind på selvbetjeningen skal et af kommunens MitID-medarbejdercertifikater benyttes. Ansøger skal logge på som virksomhed. Hvis ansøger ikke har et MitID-medarbejdercertifikat skal ansøger kontakte kommunens IT-afdeling.

Hvis kommunen vælger at lade en konsulent repræsentere kommunen, skal der vedhæftes en fuldmagt fra kommunen. Hvis der er tale om et projekt, der omfatter flere kommuner, skal der vedhæftes fuldmagt/aftale fra den/de kommuner, der ikke er ansøger. Der kan benyttes en digital fuldmagtsløsning. En fuldmagt oprettes via https://mitid-erhverv.dk/sadan-bruger-du-mitid-erhverv/. Det er dog også muligt, at indsende en skriftlig fuldmagt. Styrelsen har ikke noget formkrav eller en skabelon til fuldmagt.

Det er muligt at oprette en ansøgning og gemme den i op til 7 dage uden at sende den. Der kan kun gemmes og sendes én ansøgning ad gangen.

Ansøgningen uploades med bilag via den digitale selvbetjeningsløsning.

Der er ikke udarbejdet en særskilt vejledning til selvbetjeningsløsningen. Der vil være hjælpetekster i selvbetjeningen, hvor det vurderes at være hensigtsmæssigt.

6. Definitioner

I dette afsnit beskrives relevante begreber for sørestaureringsordningen. For yderligere informationer om begreberne vedrørende vandområdeplanerne henvises til retningslinjerne her.

- Statusbelastning: Den nuværende fosforbelastning til en konkret sø. Belastningen kan alene være modelberegnet.
- Baselinebelastning: Baselinebelastning opgøres ud fra statusbelastning justeret for effekten af baselinefremskrivning. I baselinefremskrivning indgår effekten af allerede vedtagne initiativer (virkemidler m.m.) samt øvrig udvikling i landbrugserhvervet og i klimaet, som kan få indflydelse på næringsstoftab, og som ikke indgår som indsats i vandområdeplanerne eller forventes at være afspejlet i statusbelastningen.
- Målbelastning: Den maksimale mulige påvirkning ved målopfyldelse.
- Brutto-indsatsbehov (Indsatsbehov): Søernes indsatsbehov i forhold til næringsstoffer opgøres som differencen mellem målbelastning og baselinebelastningen.
- Netto-indsatsbehov: Hvis der i søens helopland ligger andre søer i vandløbssystemet, også kaldet søer i kæde, kan indsatser til opstrømsbeliggende søer bidrage til dækning af bruttoindsatsbehovet i den nedstrømsbeliggende sø. Nettoindsatsbehovet angiver indsatsbehovet for en sø baseret på forudsætningen om, at indsatsen i opstrøms søer også gennemføres.
- Monitering: Analyser eller undersøgelser der bl.a. kan omfatte vandkemi, sonarundersøgelser og fugletællinger. Fugletællinger indgår dog kun i forundersøgelsen og ikke realisering eller efterbehandling. Derfor er der forskellige referencepriser.

7. Indhentning af belastningsopgørelse og grunddata for søerne

Belastningsopgørelserne og grunddata skal indgå i kommunens vurdering af, hvilket virkemiddel, der kan anvendes og hvilke supplerende undersøgelser, der skal indgå i forundersøgelsen eller gennemførelsen.

Belastningsopgørelser for søerne kan fås ved henvendelse til Styrelsen for Grøn Arealomlægning og Vandmiljø på vandprojekter@sgav.dk. Derudover kan grunddata for søerne hentes på www.odaforalle.au.dk, https://kemidata.miljoeportal.dk/ og VanDa. Hypsografer kan findes på Danmarks Miljøportal (DMP).

8. Ansøgningsperiode

Kommunerne kan søge om tilskud til restaurering af søer i en årlig ansøgningsperiode. Den konkrete ansøgningsperiode vil fremgå af www.vandprojekter.dk.

9. Hvilke udgifter kan der gives tilskud til?

Der kan gives tilskud til udgifter til henholdsvis forundersøgelse, gennemførelse og efterbehandling.

Udgifterne skal være nødvendige for at gennemføre projektet og være direkte relaterede til projektaktiviteterne.

Jævnfør § 5 i bekendtgørelsen om tilskud til restaurering af søer kan der gives tilskud til løn til kommunens personale, der er direkte beskæftiget med projektet, 18 pct. overhead af den direkte lønudgift for kommunens personale beskæftiget med projektet, konsulentbistand, undersøgelser, behandling af søen, efterbehandling, monitering, erstatning for tab, revisorudgifter, samt køb af tjenesteydelser, varer og anlægsarbejder, herunder entreprenørydelser.

Udgifter forbundet med arkæologiske fund i søer på indsatsbekendtgørelsen kan afholdes af sørestaureringsordningen, medmindre projektets samlede udgifter vurderes at være ikke-omkostningseffektive.

Styrelsen for Grøn Arealomlægning og Vandmiljø kan godkende andre projektudgifter, hvis Styrelsen vurderer, at de er af væsentlig betydning for gennemførelsen af projektet.

Der kan ikke gives tilskud til varetagelse af myndighedsopgaver i forbindelse med projektet eller til udgifter, der er afholdt forud for tilsagnsperioden, se dog afsnit 17 om tilsagnsperioden.

Ansøgningen skal indeholde et budget samt et program for monitering. Der skal redegøres for alle udgifter i projektet i ansøgningen.

Kommunens personale

Hvis der søges om tilskud til løn til kommunens personale, skal personalet være direkte beskæftiget med projektet. Timeantallet og timeprisen for den enkelte medarbejder skal kunne dokumenteres. Der er ikke krav om en separat ansættelsesaftale for kommunens medarbejdere.

Timelønnen udregnes som årslønnen delt med det timeantal, der udgør et årsværk. Se bilag 2 for uddybning.

Overhead
Overhead beregnes som 18 % af de samlede tilskudsberettigede udgifter til løn til kommunens personale.

Kørsel
Der kan ydes tilskud til kørsel til tilsagnshavers personale. Refusion for kørsel i egen bil kan kun ske til statens laveste kørselstakst i det år, kørslen finder sted. Udgiften skal kunne dokumenteres ved kørselsregnskab for den enkelte medarbejder. Kørselsregnskabet skal indeholde oplysning om dato for, hvornår kørslen er foretaget, antal kilometer, formålet med kørslen, samt adresser på, hvorfra kørslen starter og slutter.

Konsulentydelser
Hvis der søges om tilskud til udgifter til konsulenter skal timeantallet og timeprisen (højest 1.500 kr., med mindre udgifter til konsulenter indgår i et udbud, der gennemføres efter reglerne herom) fremgå af ansøgningen, og det skal beskrives, hvilke opgaver konsulenten skal udføre. Konsulentens udgifter til kørsel, fortæring og repræsentation skal være indeholdt i konsulentens timepris. Fakturaen for udgifter til konsulenter skal være tilstrækkelig detaljeret til, at Styrelsen kan afgøre, om den er i overensstemmelse med tilsagnet og projektbeskrivelsen samt vedrører projektet. Antal timer, timepris og udførte opgaver skal fremgå af fakturaen.

Varekøb
Varekøb i form af mindre anskaffelser. Herved forstås indkøb uden afskrivning.

Indtægter
Såfremt der skulle forekomme indtægter i forbindelse med forundersøgelse, restaurering eller efterbehandling, som f.eks. indtægter ved fiskesalg, skal dette fratrækkes det ansøgte beløb.

10. Forundersøgelse

Generelt
Forundersøgelsen skal indeholde en vurdering af, om der kan opnås målopfyldelse med de tilskudsberettigede virkemidler og hvordan restaureringen foretages. I forbindelse med en ansøgning om gennemførelse af restaurering, indgår forundersøgelsen som dokumentation for søens egnethed til restaurering, og at den ansøgte restaurering forventes at bringe søen i god økologisk tilstand.

Styrelsen for Grøn Arealomlægning og Vandmiljø stiller som udgangspunkt krav om, at forundersøgelsen følger retningslinjerne for udarbejdelse af forundersøgelse som beskrevet i "Vejledning om sørestaurering fra DCE", Videnskabelig rapport fra DCE- Nationalt Center for Miljø og Energi nr. 382, 2020. I de tilfælde, der er forskel mellem DCEs og Styrelsens vejledning, skal Styrelsens vejledning anvendes. Forundersøgelsen skal alene indeholde forhold og vurderinger, som kan påvirkes ved de tilskudsberettigede virkemidler.

Ansøger bør være opmærksom på, at fiskeundersøgelser, sedimentundersøgelser og monitering af vandkemi (Teknisk anvisning S01) regnes som forældede efter 6 år. Ved ansøgning om realisering vil et forældet datagrundlag i forundersøgelsen som udgangspunkt ikke accepteres. Der gøres desuden opmærksom på, at overvågningen i forbindelse med NOVANA ikke indeholder kombinerede individuelle vægt- og længdemålinger, hvorfor disse undersøgelser

ikke kan anvendes til vurdering af fiskesamfundets aldersstruktur og kondition og dermed, hvordan biomanipulationen bør håndteres.

Der kan ikke opnås tilsagn til søer, hvor der er et vedvarende kendt indsatsbehov jf. de offentliggjorte vandplaner.

Belastningsopgørelse
Styrelsens belastningsopgørelser udarbejdes for alle søer omfattet af indsatsprogrammet. Belastningsopgørelserne er vandføringsnormaliserede og udglattede med det formål at angive en status, eksempelvis en status i 2021, som er baseret på hele tidsrækken 2000-2021.

Styrelsens belastningsopgørelse indeholder den samlede belastning fra vandløbsoplandet, belastningen fra søens direkte opland samt tilførsel fra punktkilder, der ledes direkte til søen (PULS-data). Styrelsen kan levere en oversigt over de specifikke punktkilder i oplandet til søerne, samt en kildefordeling fordelt på rensningsanlæg, regnbetingede udløb, industri, ferskvandsdambrug, og bidraget fra åbent land. Der foretages ikke målinger på indløb og udløb til alle søer, og belastningsopgørelsen vil i flere tilfælde alene bero sig på Aarhus Universitets modelberegninger.

Forundersøgelsen har til formål at validere Styrelsens belastningsopgørelse og forventes at indeholde en grundig redegørelse for fosforbelastningen til søen ved inddragelse af målinger i tilløb og afløb. Vandføringsmålinger skal normaliseres og alle væsentlige fosforkilder skal inddrages.

Udover tilførsel af fosfor via tilløb, punktkilder og direkte opland skal forundersøgelsen indeholde informationer om andehold eller fodring med henblik på at tiltrække vilde fugle, samt oplysninger om forfodring af karper, såfremt sådanne kilder vurderes at kunne udgøre et væsentligt input af fosfor i den konkrete sø. Forundersøgelsen kan desuden indeholde fosfortilførsel via atmosfærisk deposition og tilførsel fra grundvand (når afløbsmængden er større end tilløbsmængden).

Endelig kan forundersøgelsen suppleres med en vurdering af tilførsel af fosfor fra naturlige bestande af vandfugle, hvis det vurderes relevant for den konkrete sø. DCE's metode til beregning af næringsstoftilførsel fra fugle, som fremgår af notatet "Metode til overvågning af fugle i søer med henblik på opgørelse af fugles eksterne næringsbelastning af søer." vil i givet fald skulle følges. Der skal foretages minimum otte rastefugletællinger fra medio august til medio april samt 1 tælling i forbindelse med ynglefugletælling i maj. Tællingerne bør foregå i tidsrummet fra 1 time før og efter solopgang, alternativt 1 time før og efter solnedgang. Relevante ynglende arter er skarv, hættemåge, andre måger og grågås. Relevante rastende fugle er skarv, sang- og pibesvane, gæs, trold- og taffelænder, hvinand og toppede skalleslugere, samt måger.

Alle kvantificerede kilder lægges sammen og resultatet sammenlignes med målbelastningen. Det er også muligt at sammenligne på fosforkoncentrationsniveau med søens grænseværdi for opnåelse af god økologisk tilstand.

Vurderes det i en forundersøgelse, at den samlede belastning af søen er større end målbelastningen for søen, forventes restaureringstiltag ikke at medvirke til målopfyldelse på længere sigt.

Sedimentundersøgelse
Sedimentundersøgelser bør indgå i alle forundersøgelser og bør følge Metode 1, bilag 1 i DCE's vejledning, da det er den mest nøjagtige metode til estimering af den mobile fosforpulje. Sedimentundersøgelserne kan evt. undlades, hvis der er en høj grad af sikkerhed for, at der ikke er intern belastning i søen.

Fiskeundersøgelse
Som følge af, at NOVANA-undersøgelser ikke indeholder kombinerede individuelle vægt- og længdemål for fiskene, skal alle forundersøgelser i søer, hvor fisk ikke har målopfyldelse, indeholde en fiskeundersøgelse. Ved en standard fiskeundersøgelse er det vanskeligt at fange store brasen og karper på grund af maskestørrelsen – mindre karper kan fanges i eksempelvis agnhuse, ved elektrofiskeri eller garn, mens større fisk kan fanges i specialgarn (f.eks. maskestørrelse 55-130 mm). Der bør fiskes specifikt efter brasen/karper i de søer, hvor de findes, for at opnå et reelt billede af fiskenes tilstedeværelse i søen. Fangster i de stormaskede garn skal indgå som en supplerende vurdering i forhold til fiskeparameteren.

Fiskeundersøgelsen skal følge den tekniske anvisning for fiskeundersøgelser i søer, Teknisk anvisning S05 (bortset fra ovenstående afsnit). De indhentede data bør registreres i VanDa.

Sonarundersøgelser
Det er muligt, at få tilskud til sonarundersøgelser i forbindelse med en forundersøgelse eller realisering, hvis det er vurderet relevant i forhold til biomanipulering eller kemisk fældning.

Fortidsminder
Der må ikke foretages ændringer i tilstanden af vrag af skibe eller skibsladninger, der må antages at være gået tabt for mere end 100 år siden. Hvis der sker fund af fortidsminder i øvrigt, skal dette anmeldes til Slots- og Kulturstyrelsen. Evt. udgifter forbundet med arkæologiske fund i søer på indsatsbekendtgørelsen kan afholdes af sørestaureringsordningen.

Omkostningseffektivitet
Det er et krav, at der som en del af forundersøgelsen skal indgå en vurdering af, hvorvidt en restaurering af søen vil være omkostningseffektiv. Hvis projektet ikke vurderes at kunne gennemføres omkostningseffektivt, skal det beskrives, om projektet har betydelig effekt (se afsnittet "Behandling og prioritering af ansøgninger").

Erstatning
Forundersøgelsen skal så vidt muligt afdække, om der er behov for erstatning i forbindelse med gennemførsel af projektet. Der kan eks. være tale om erstatning for markskader/strukturskader som følge af nødvendig kørsel over markarealer, eller erstatning for tab af indtægter som følge af mistet mulighed for udleje af fiskeret/salg af fiskekort.

Tilladelser
Forud for gennemførelse af en sørestaurering skal kommunen opnå de fornødne tilladelser. Derfor skal forundersøgelsen indeholde en vurdering af muligheden for at opnå tilladelserne.

Sedimentfjernelse
Der er igangsat et projekt til afklaring af, om sedimentfjernelse på sigt kan indgå i tilskudsordningen. Der kan derfor medtages overordnede overvejelser i en forundersøgelse om, hvorvidt sedimentfjernelse kan være relevant for en konkret sø. Der er ikke fastsat en

referenceværdi for sedimentfjernelse. Vurderingen af virkemidlet skal derfor foretages inden for projektets eksisterende økonomi.

Fastholdelse af dårlig miljøtilstand
En sø kan fastholdes eller falde tilbage til en ikke-målopfyldt tilstand. Det kan eksempelvis være lavvandede søer med blød bund, hvor en stor bestand af karper og/eller brasen kan medføre forringede sigtdybder. Karper og brasner vil hvirvle sedimentet op og rive planter op, når de fouragerer i søbunden. Andre faktorer som uhensigtsmæssigt overfiskeri af gedder (uden genudsætning) eller en stor bestand af fugle kan også forhindre målopfyldelse. Disse forhold skal belyses, hvis relevant.

Barrierer for virkemiddelgennemførsel
Der kan være flere barrierer, som fordyrer eller besværliggør restaurering. Det kan bl.a. være store mængder åkander, trådalger, stormfaldstræer eller ammunition i søerne og dette kan påvirke metoderne, der benyttes til biomanipulation. Der kan også være fordyrende elementer som følge af adgangsforholdene til søerne.

Tilstedeværelsen af odder kan også fordyre forundersøgelsen. Odder er en bilag IV art, og er omfattet af både levested- og individbeskyttelse. Er der observeret oddere i tilknytning til søen, skal der i forbindelse med forundersøgelsen indgå en vurdering af muligheden for at opnå den nødvendige myndighedsgodkendelse til behandling af søen.

Såfremt der er oddere i tilknytning til søen, bør der tages stilling til, om dette kan påvirke metoderne og effektiviteten af en eventuel biomanipulation.

11. Realisering
Egnede metoder til at sikre en god økologisk tilstand er beskrevet i den teknisk-faglige "Vejledning for gennemførelse af sørestaurering" fra DCE. Styrelsen lægger denne vejledning til grund ved administration af tilskudsordningen, men det gælder alene for de tilskudsberettigede virkemidler.

Det vurderes, at det især er metoderne biomanipulation og kemisk fældning af fosfor (behandling med aluminiumssalte og behandling med lerprodukter), der er relevante for søerne. Det er derfor som udgangspunkt kun disse sørestaureringsmetoder, der kan opnås tilskud til i denne ordning. I den teknisk-faglige vejledning beskrives valg af metode, samt udførelse, og de betingelser, der skal være opfyldt før udførelse. Endvidere anvendes vejledningens indhold vedrørende forundersøgelse (s. 12), samt minimumsmonitering (s. 23). Før behandling med lerprodukter kan det evt. være nødvendigt med en forudgående test, se vejledningen (s. 19).

Det er muligt at søge om tilskud til kombinationsbehandling med kemisk fældning og biomanipulation. Ved biomanipulation menes både opfiskning af fredfisk og udsætning af rovfisk (gedde og aborre).

En fiskeundersøgelse regnes som forældet efter 6 år. Realisering, hvor virkemidlet biomanipulation skal gennemføres, bør derfor udføres umiddelbart efter forundersøgelsen, eller fiskeundersøgelsen skal foretages under realiseringstilsagnet, inden biomanipulationen påbegyndes. Der bør desuden foretages en fiskeundersøgelse under indgrebet, samt efter indgrebet for at evaluere opfiskningen og søens tilstand.

Når tilsagnshaver anmoder om udbetaling, skal behandlingen af søen afrapporteres. Rapporten skal indeholde en beskrivelse af det udførte og kan med fordel kombineres med afrapportering af moniteringen.

I forbindelse med udbringning af aluminium eller lerprodukter skal tilsagnshaver have tilladelse til udbringning af materialet. Det er Miljøstyrelsen, der er myndighed på udbringningstilladelsen. De kan kontaktes på vandforsyning@mst.dk.

12. Monitering

Der kan gives tilskud til monitering/effektvurdering til forundersøgelse, restaurering og efterbehandling. I en forundersøgelse gives der tilskud til monitering i ét år, som bl.a. kan indeholde analyser af vandkemi, sonarundersøgelser og fugletællinger.
Til en restaurering gives der tilskud til 1-2 år med monitering under realiseringen (2 år hvis realiseringen strækker sig over 2 år) og til en afsluttende monitering efter gennemført behandling, i alt maks. 3 år (eksklusiv forundersøgelse/efterbehandlingsperiode). Ved en efterbehandling gives der tilskud til 1-2 år med monitering, 2 år hvis der er tale om kemisk fældning, da der kan være behov for monitering inden behandlingen eller under behandlingen. Monitering under restaurering og efterbehandling, er som udgangspunkt vandkemi.

Når tilsagnshaver anmoder om udbetaling skal moniteringen af søen afrapporteres. Rapporten skal indeholde en konklusion på, hvorvidt der er opnået målopfyldelse. Hvis der ikke er opnået målopfyldelse, skal rapporten indeholde en vurdering af, om søen med sin nuværende tilstand kommer i målopfyldelse uden yderligere tiltag. Alternativt skal afrapporteringen indeholde en plan for, hvordan der forventes at kunne nås målopfyldelse fremadrettet med de virkemidler, der er til rådighed i tilskudsordningen.

Moniteringsprogrammet for vandkemi bør følge den tekniske anvisning for feltmålinger og udtagning af prøver til analyse for vandkemiske parametre i søer, Teknisk anvisning S01.
De indhentede data bør registreres i VanDa. Monitering af fuglebestanden skal følge metoden beskrevet i DCE's notat "Metode til overvågning af fugle i søer med henblik på opgørelse af fugles eksterne næringsbelastning af søer."

13. Efterbehandling

Der kan søges om efterbehandling uafhængigt af ansøgningsrunder. Der kan højest udføres efterbehandling to gange.

Følgende kriterier skal være opfyldt:

• Projektet vedrører en sø, hvor der er gennemført sørestaurering efter denne ordning, men fortsat ikke opnået målopfyldelse.
• Tilskud til efterbehandling er søgt senest fem år efter realiseringstilsagnets udløb, alternativt fem år efter første efterbehandlingstilsagns udløb.
• Der er søgt om efterbehandling med samme virkemiddel, som blev anvendt i sørestaureringen.
• Projektet omfatter monitering af effekten af efterbehandlingen. Moniteringen omfatter som udgangspunkt alene 1 år. Ved kemisk fældning kan der være behov for monitering før og efter

efterbehandlingen. Moniteringen skal følge vejledning om gennemførelse af sørestaurering fra DCE, afsnit om minimumsmonitering (s. 23-24).
• Det ansøgte tilskudsbeløb til efterbehandling udgør maksimalt 1,5 gange den vejledende referenceværdi, medmindre der er betydelig effekt.

Såfremt realiseringen består af både biomanipulation og fosforfældning, kan der alene gives tilsagn til efterbehandling til biomanipulation, hvis der redegøres for, at efterbehandling med biomanipulation ikke medfører, at det bundne fosfor påvirkes (hvirvles op).

Når tilsagnshaver anmoder om udbetaling, skal efterbehandlingen og evt. tilhørende monitering af søen afrapporteres. Rapporten skal indeholde en konklusion på, hvorvidt der er opnået målopfyldelse. Hvis der ikke er opnået målopfyldelse, skal rapporten indeholde en vurdering af, om søen med sin nuværende tilstand kommer i målopfyldelse uden yderligere tiltag.

14. Tilbud/udbud

Styrelsen skal som kontrolmyndighed sikre, at udbudsloven[1] og tilbudsloven[2] er overholdt i forhold til de indkøb, der foretages som led i projektet. Som tilsagnshaver er du derfor forpligtet til at dokumentere dette.

Reglerne for udbud er omfattende og vil ikke blive gennemgået i detaljer i denne vejledning. Der henvises til Konkurrence- og Forbrugerstyrelsens hjemmeside – Udbud.

15. Erstatning

Der kan gives tilskud til erstatning jf. vandløbslovens § 37, stk. 4 og § 5 i bekendtgørelsen om tilskud til restaurering af søer under forudsætning af, at de almindelige erstatningsretlige betingelser er opfyldt:
1) Der skal være lidt et økonomisk tab.
2) Der skal være et ansvarsgrundlag.
3) Der skal være årsagssammenhæng.
4) Der skal være adækvans (påregnelighed).

Der kan alene ydes tilskud til erstatning, som er opstået i forbindelse med gennemførelse af et sørestaureringsprojekt med tilskud efter ordningen. Ansøgning om tilskud til erstatning skal indeholde udregning af erstatningsbeløbet samt dokumentation herfor.

Tilskud til erstatning meddeles enten sammen med tilsagn om tilskud til realiseringsprojektet eller som en tilsagnsforhøjelse, der erstatter det oprindelige tilsagn. Erstatning indgår ikke i beregning af projektets omkostningseffektivitet.

Der kan ikke opnås tilskud til erstatningsudgifter, der allerede er udbetalt af kommunen, eller hvor et andet erstatningsansvar gør sig gældende.

Erstatning kan f.eks. bestå i tab pga. markskader/strukturskader som følge af kørsel nødvendig for gennemførelse af projektet eller tab pga. reduceret indtægt foranlediget varigt

[1] Lovbekendtgørelse nr. 116 af 3. februar 2025.
[2] Lovbekendtgørelse nr. 1410 af 7. december 2007 med senere ændringer.

eller midlertidigt af projektet (udleje af fiskeret/salg af fiskekort mm.). Fastsættelse af erstatning følger principperne i Vejledning om tilskud til erstatningsudgifter i forbindelse med vandløbsrestaurering (Erstatningsvejledningen), og der kan heri læses nærmere om erstatningsbetingelserne, de typiske erstatningsposter, udregning af erstatningen mm.

Styrelsen for Grøn Arealomlægning og Vandmiljø udbetaler erstatningen til kommunens NemKonto sammen med tilsagnet til det relaterede sørestaureringsprojekt. Der udføres fuld kontrol med udbetaling af erstatning.

16. Behandling og prioritering af ansøgninger

Det er et kriterie for tilskud til sørestaurering, at projektet er omkostningseffektivt. I bilag 1 ses de vejledende referenceværdier, som benyttes til beregning af et projekts omkostningseffektivitet. Dette bilag er udgangspunktet for Styrelsens vurdering af alle ansøgninger. Referenceværdierne er baseret på rapporten 'virkemidler til reduktion af fosforbelastningen af vandmiljøet', dialog med rådgivere og drøftelse med forskere fra Syddansk Universitet og Århus Universitet (DCE). På vandprojekter.dk ligger der under 'vejledning og skemaer' eksempler på beregning af referenceværdier.

Kriteriet om omkostningseffektivitet er indført for at sikre den bedste forvaltning af statslige tilskudsmidler og dermed størst mulig målopfyldelse pr. tilskudskrone. Et ansøgt beløb på mere end 1,5 x den vejledende referenceværdi anses ikke for omkostningseffektivt. Dette kan dog fraviges, hvis gennemførelsen af indsatsen efter en konkret vurdering vil have betydelig effekt i forhold til formålet med tilskudsordningen.

I vurderingen af "betydelig effekt" for forundersøgelser, gennemførelser og efterbehandlinger, tager Styrelsen for Grøn Arealomlægning og Vandmiljø afsæt i et eller flere af følgende forhold:

- Søen eller dele af søen ligger i Natura 2000-område, og indsatsen vil understøtte målopfyldelse (gunstig bevaringsstatus) i forhold til udpegningsgrundlaget for området. Ansøger skal redegøre for en positiv effekt for udpegningsgrundlaget (art/naturtype) i forhold til sørestaureringen.
- Søen er levested for rødlistede arter i rødlistekategorierne kritisk truet (undtagen ål) eller truet. Ansøger skal redegøre for en positiv effekt for rødlistearten i forhold til sørestaureringen.
- Afløb fra søen sker til et vandområde, som er omfattet af Vandrammedirektivet og ikke har målopfyldelse. Ansøger skal redegøre for en relevant positiv effekt fra sørestaureringen for en eller flere af de parametre, som ikke har målopfyldelse i det nedstrøms beliggende vandområde.

Ansøgninger, der ikke overholder kriterierne i §§ 11, 13 og 15 i bekendtgørelse om tilskud til restaurering af søer vedr. henholdsvis forundersøgelser, gennemførelser og efterbehandlinger, får afslag. Ansøgninger, der overholder kriterierne i §§ 11, 13 og 15 prioriteres, jf. bekendtgørelsens § 21, efter ansøgningstidspunktet.

Omkostningseffektiviteten beregnes som det ansøgte (tilskudsberettigede) beløb divideret med projektets referenceværdi.

Hvis et ansøgt projekt ikke kan rummes inden for de afsatte midler til ansøgningsrunden, kan styrelsen meddele et reduceret tilsagn eller meddele tilsagn til det næstkommende projekt, der kan holdes inden for de afsatte midler.

Kommunen modtager afgørelsen om tilskud (tilsagn eller afslag) fra Styrelsen. Ved tilsagn modtager ansøger desuden et brev med ét link til selvbetjeningen. Dette link skal anvendes ved evt. anmodning om ændring af projektet og ved anmodning om udbetaling. Dette link kan kun benyttes én gang.

Det bemærkes, at tilsagn om tilskud ikke er det samme som, at Styrelsen har givet tilladelse inden for eget ressortområde. Det er alene en reservation af midler, der kommer til udbetaling, hvis projektet opnår de nødvendige myndighedstilladelser og rent faktisk gennemføres.

17. Tilsagnsperiode

Styrelsen for Grøn Arealomlægning og Vandmiljø fastsætter tilsagnsperioden i tilsagnsbrevet. Tilsagnsperioden starter den dag, som tilsagnet er meddelt.

For forundersøgelser er tilsagnsperioden 2 år, for realiseringer 4 år og for efterbehandlinger 2 år. Søges der om udbetaling inden de 2 eller 4 år er gået, slutter tilsagnsperioden den dag, Styrelsen modtager anmodning om udbetaling.

Tilsagnsperioden kan forlænges på foranledning af tilsagnshaver. En forespørgsel om forlængelse skal begrundes med praktiske/saglige begrundelser for den ønskede tidsfristforlængelse, og forespørgslen skal ske før tilsagnsperiodens udløb.

Når ansøger har modtaget kvittering på, at Styrelsen har modtaget ansøgningen om tilskud, må projektet sættes i gang for egen regning og risiko. Kvitteringen udgør således en igangsætningstilladelse. Projektudgifter, som er afholdt fra datoen for kvitteringsbrevet, kan dermed indgå i tilskudsgrundlaget. Hvis ansøgningen ikke resulterer i et tilsagn, skal ansøger selv betale evt. afholdte projektudgifter.

18. Ændringer af projektet

Ændringer af et projekt efter tilsagn er givet, herunder ændring af budgettet, skal godkendes af Styrelsen. Projektændringer kan kun godkendes, hvis ordningens kriterier og formål fortsat er opfyldt.

Ved anmodning om ændring af projektet skal tilsagnshaver benytte det link til selvbetjeningen, som findes i kvitteringsskrivelsen for udbetaling. Anmodning om ændring skal ske før ændringen foretages og før tilsagnsperiodens udløb.

Tilsagnshaver kan inden for det samlede projektbudget og uden Styrelsens forudgående godkendelse foretage ændringer mellem budgetposter på op til 10 pct. af det samlede tilsagnsbeløb eller op til 25.000 kr., dog maksimalt for i alt 200.000 kr. Omdisponeringer herover skal godkendes af Styrelsen. En ansøgning om budgetændring skal begrundes, og ansøgningen skal indeholde et nyt budget. Der kan ikke foretages omdisponeringer af erstatningsposter.

Såfremt tilsagnshaver ændrer på medarbejdersammensætningen i et projekt, kan dette ske inden for det samlede ansøgte beløb til løn for eget personale, uden at Styrelsen skal informeres om dette.

Hvis der sker ændring af tilsagnshavers kontaktperson, er det vigtigt, at tilsagnshaver orienterer Styrelsen herom, så kontaktoplysningerne i selvbetjeningsløsningen kan opdateres.

19. Tilsagnsforhøjelse

Styrelsen for Grøn Arealomlægning og Vandmiljø kan i særlige tilfælde meddele tilsagnsforhøjelse.

Der kan kun opnås tilsagnsforhøjelse til dækning af uforudsete forhold, der ellers ville hindre gennemførslen af en sørestaurering og dermed opnåelse af mål om god økologisk tilstand. En evt. tilsagnsforhøjelse gives som et revideret samlet tilsagn, og det reviderede tilsagn skal som udgangspunkt fortsat være omkostningseffektivt.

Se desuden afsnittet omkring erstatning.

20. Udbetaling

Tilsagnshaver skal benytte det link til selvbetjeningen, som fremgår af den seneste kvitteringsskrivelse på udbetalingssagen.

Udbetaling af tilskud til en forundersøgelse kan ske, når forundersøgelsen er afsluttet og afrapporteret.

Ved anmodning om udbetaling af realisering og efterbehandling af sørestaureringen vedlægges en rapport om gennemførelsen af restaureringen henholdsvis moniteringen, samt dokumentation for nødvendige myndighedstilladelser, samt evt. dokumentation for tilbud/udbud.

Der kan kun udbetales tilskud i overensstemmelse med tilsagnet.

Fristen for udbetalingsanmodning ved realisering og efterbehandling kan forlænges i særlige tilfælde.

Ved anmodning om udbetaling af tilskud til erstatning skal der vedlægges dokumentation for, at erstatningen er udbetalt til lodsejer. Der udføres fuld kontrol med udbetaling af erstatning.

For tilsagn under 100.000 kr. skal kommunen indsende fakturaer og en tro og love-erklæring, hvor det bekræftes, at projektet er gennemført i overensstemmelse med tilsagnets vilkår og budget.

For tilsagn mellem 100.000 kr. og 1 mio. kr. skal kommunen indsende et ledelsespåtegnet slutregnskab, samt fakturaer.

For tilsagn over 1 mio. kr. skal kommunen indsende en revisorerklæring, samt faktura for revisorudgift. Revisionen skal udføres i overensstemmelse med standarderne for offentlig

revision. Se vandprojekter.dk for nærmere information. Udgifter til revisorerklæring er tilskudsberettigede, men indgår ikke i beregningen af projektets omkostningseffektivitet.

Der er mulighed for rateudbetaling for realiseringer og efterbehandlinger. En rate skal udgøre mindst tre millioner kr. og omfatte alle udgifter for ét år eller alle udgifter for ét virkemiddel. Der kræves ikke revisorerklæring ved rateudbetaling, men rateregnskabet skal være ledelsespåtegnet. Ved anmodning om rateudbetaling skal der vedlægges statusnotat. Det anbefales, at tilsagnshaver anvender skema til lønberegning mm., som findes på www.vandprojekter.dk. For dokumentation for lønomkostninger til egne medarbejdere, se vejledningens bilag 2.

Tilskuddet udbetales til kommunens Nemkonto.

21. Stikprøvekontrol
Styrelsen for Grøn Arealomlægning og Vandmiljø foretager stikprøvekontrol af regnskabet på udbetalte tilsagn. Stikprøvekontrol omfatter gennemgang af alle projektudgifter, eksempelvis i form af lønsedler, fakturaer, samt tidsregistrering.

22. Behandling af persondata
Det er vigtigt, at kommunen kun indsender persondata, hvis det vurderes at være nødvendig information for sagsbehandlingen.

Persondata behandles i overensstemmelse med persondataforordningen (GDPR). Modtager Styrelsen for Grøn Arealomlægning og Vandmiljø i forbindelse med ansøgning om tilsagn eller udbetaling personhenførbare oplysninger om andre end ansøger selv, vil ansøger som udgangspunkt blive bedt om at underrette vedkommende samt at udfylde og uploade en erklæring om underretning om behandling af personoplysninger. Underretningsbreve og erklæring kan findes på https://sgavmst.dk/tilskud/tilskud-til-vand-og-klimaprojekter/soerestaurering under Vejledning og dokumenter. Formålet er at sikre, at personer, hvis personoplysninger er blevet givet til Styrelsen, bliver informeret herom.

Personoplysninger, som medfører krav om GDPR-erklæring, er lodsejeroplysninger og oplysninger om lønforhold ved anmodning om udbetaling.

Bilag 1 - Vejledende referenceværdier

Forundersøgelse			
	Søareal		
	<10 ha	10-50 ha	>50 ha
Forundersøgelse (kr.)	111.000	138.750	166.500
Fiskeundersøgelse (kr.)	66.600	72.150	77.700
Sedimentundersøgelse (kr.)	66.600	72.150	77.700
Monitering (kr.)	75.000	96.000	115.000
Biomanipulation – Restaurering og Efterbehandling			
	Søareal		
	<10 ha	10-50 ha	>50 ha
Biomanipulation (kr./ha) - Restaurering	66.600	55.500	44.400
Fiskeundersøgelse (kr.)	66.600	72.150	77.700
Monitering (kr.)	55.500	66.600	77.700
Biomanipulation (kr./ha) - Efterbehandling	33.300	27.750	22.200
Kemisk fældning – Restaurering og Efterbehandling			
	Søareal		
	<10 ha	10-50 ha	>50 ha
Aluminiumstilsætning (kr./ha) - Restaurering	69.250	39.220	34.000
Lerprodukt-tilsætning (kr./ha) - Restaurering	144.300	122.100	111.000
Monitering (kr.)	55.500	66.600	77.700
Sedimentundersøgelse (kr.)	66.600	72.150	77.700
Aluminiumstilsætning (kr./ha) - Efterbehandling	23.300	16.650	11.100
Lerprodukt-tilsætning (kr./ha) - Efterbehandling	49.950	38.850	36.630

Bilag 2 - Dokumentation for lønomkostninger
Dokumentation for lønomkostninger for egne medarbejdere.
Styrelsen for Grøn Arealomlægning og Vandmiljø kan kun udbetale tilsagn svarende til den faktiske lønomkostning. Derfor skal tilsagnshaver ud over tidsregistrering for de involverede medarbejdere indsende dokumentation for den faktiske lønomkostning, når Styrelsen foretager stikprøvekontrol. Tilsagnshaver må medtage rimelige udgifter til direkte løn. I den direkte løn kan indgå de almindelige lønelementer, der sædvanligvis er knyttet til ansættelsesforholdet. En årsløn/timepris må således indeholde:

- Ferieberettiget løn,
- Arbejdsgivers betalte pensionsudgift (svarer til det samlede pensionsbidrag. Fritvalgsordning indgår således i timeprisen, men ikke et evt. særligt eget pensionsbidrag)
- Arbejdsgivers betalte ATP-udgift,
- Arbejdsgivers betalte udgifter til andre lønrelaterede omkostninger (f.eks. barselsfonden, flexfonde og
- Feriepenge optjent under ansættelsen på projektet.

Aflønning, der har karakter af for eksempel overskudsdeling og lignende, anses ikke at være en del af den direkte løn. Årslønnen/timeprisen må således ikke indeholde gratialer, provisioner, bonusser, andre ikke overenskomstmæssige ydelser, fri bil, telefon, fri kost og logi, personalegoder mm. Særlige funktionstillæg, eksempelvis miljøvagt, tillidsrepræsentant og arbejdsmiljørepræsentant indgår heller ikke ved beregning af årsløn/timepris.

Dokumentation for timeløn ud fra årsløn (december måneds lønseddel)
Der anvendes en standardtakst for timeløn, hvor medarbejdernes timeløn beregnes som medarbejderens årsløn divideret med 1.649 timer for en fuldtidsansat. Tilsagnshaver kan anvende december måneds lønseddel for de involverede medarbejdere i projektet. Styrelsen anvender den oplyste årsløn (eller det foregående års årsløn) fra lønsedlen og beregner medarbejderens timeløn som årsløn/1.649 timer. Tilsagnshaver skal derfor også oplyse, om en medarbejder er ansat på reduceret tid. Såfremt de tilskudsberettigede lønelementer (ferieberettiget løn, arbejdsgivers betalte pensionsudgift, arbejdsgivers betalte ATP-udgift mm.) ikke indgår i årslønnen på december måneds lønseddel, kan tilsagnshaver indsende en specificeret oversigt med de årlige tilskudsberettigede lønelementer, som ikke er indeholdt i årslønnen oplyst på december månedslønnen.

Dokumentation for timeløn via lønsedler
Der skal indsendes lønsedler for de måneder, den pågældende medarbejder har arbejdet på projektet. Timelønnen udregnes som årsløn/1.649 timer. Såfremt de tilskudsberettigede lønelementer (ferieberettiget løn, arbejdsgivers betalte pensionsudgift, arbejdsgivers betalte ATP-udgift mm.) ikke indgår i månedslønnen, kan tilsagnshaver indsende en specificeret oversigt med de årlige tilskudsberettigede lønelementer, som ikke er indeholdt i månedslønnen på de indsendte lønsedler. Såfremt der er tale om langvarige projekter og dermed mange lønsedler, kan antallet af lønsedler til dokumentation af lønudgifter reduceres til én lønseddel pr. kvartal i de kvartaler, hvor der er brugt timer.

Tilsagn over 100.000 kr.
For tilsagn over 100.000 kr. er der krav om, at slutregnskabet ledelsespåtegnes. Tilsagnshaver skal således alene indsende det ledelsespåtegnede slutregnskab til Styrelsen, dvs. at lønsedler og timeregistrering ikke skal indsendes til Styrelsen.

Tilsagn over 1 mio. kr.
For tilsagn over 1 mio. kr. er der krav om, at der indsendes en revisorerklæring.
Tilsagnshaver skal således alene indsende slutregnskab og revisorerklæring til Styrelsen, dvs. at lønsedler og timeregistrering ikke skal indsendes til Styrelsen.

Ved stikprøvekontrol udfører Styrelsen fuld kontrol med alle de udgifter, der er udbetalt tilskud til.

Bilag 3. Søer omfattet af indsatsprogrammet 2021-2027

ID	Navn og Kommune	Distrikt nr	Areal, ha
VP3 II søer			
838	Bromme Maglesø, Sorø	DK2	70,1
744	Bøgeholm Sø, Helsingør	DK2	26,5
748	Donse Storedam, Fredensborg	DK2	15,9
662	Dyssemose, Holbæk	DK2	6,1
796	Ejlemade Sø, Faxe	DK2	20,9
106	Engelsholm Sø, Vejle	DK1	42,9
841	Engsø v. Jystrup, Ringsted	DK2	6,5
696	Frederiksborg Slotssø, Hillerød	DK2	23,1
111	Fårup Sø, Vejle	DK1	95,7
805	Gjorslev Møllesø, Stevns	DK2	21,6
846	Glumsø Sø, Næstved	DK2	23,5
757	Gurre Sø, Helsingør	DK2	194,8
294	Hauge Sø, Silkeborg	DK1	15,4
474	Hummel Sø, Silkeborg	DK1	8,4
669	Højby Sø, Odsherred	DK2	38,9
1803	Kragsø, Ikast-Brande	DK1	3,2
863	Langedam v. Gisselfeld, Faxe	DK2	5
489	Langå Sø, Randers	DK1	7,2
609	Nymindestrømmen 2, Varde	DK1	6
873	Nysø v. Slagelse	DK2	13
197	Nørresø, Faaborg-Midtfyn	DK1	68,1
139	Oldenor, Sønderborg	DK1	37,6
569	Rugård Søndersø, Syddjurs	DK1	5,9
777	Sjælsø, Hørsholm, Allerød, Rudersdal	DK2	286,8
930	Store Geddesø, Vordingborg	DK2	2,7
202	Søbo Sø, Assens	DK1	20,3
242	Sørup Sø, Svendborg	DK1	10,8
904	Søtorup Sø, Faxe	DK2	68,2
531	Thorsø, Silkeborg	DK1	69,5
532	Torup Sø, Silkeborg, Ikast-Brande	DK1	19,8
827	Ulse Sø, Faxe	DK2	50
910	Valsølille Sø, Ringsted	DK2	70,3
157	Vedbøl Sø, Haderslev	DK1	15,6
912	Vedsø vest for Sorø, Slagelse	DK2	5,9
538	Vedsø, Nonbo, Viborg	DK1	68,8
539	Vedsø, Rindsholm, Viborg	DK1	80,8

ID	Navn og Kommune	Distrikt nr	Areal, ha
VP3 søer			
187	Arreskov Sø, Fåborg-Midtfyn	DK1	314,6
740	Bastrup Sø, Allerød K.	DK2	31
742	Bondedam, Helsingør K.	DK2	12,1
461	Ellesø, Silkeborg K	DK1	7,3
752	Farum Sø, Furesø K.	DK2	118,6
222	Gudme Sø, Svendborg K.	DK1	9
856	Hvidsø, Ringsted K.	DK2	5,6
858	Jystrup Sø, Ringsted K.	DK2	5,8
602	Kulsø, Nørre Snede, Vejle, Ikast-Brande K.	DK1	45
486	Kul Sø, Silkeborg K.	DK1	16,4
487	Kvind Sø, Silkeborg K	DK1	15,5
867	Magleby Lung; Slagelse K.	DK2	6,7
869	Mortenstrup Sø; Ringsted K.	DK2	8
870	Møllesø, Falster, Guldborgsund K.	DK2	10,4
606	Neder Sø, Vejle, Ikast-Brande K.	DK1	14,4
506	Ring Sø, Horsens K.	DK1	21,6
615	Rørbæk Sø, Vejle, Ikast-Brande K.	DK1	83,7
884	Sivdam, Faxe K.	DK2	5,1
676	Skarresø, Kalundborg, Holbæk K.	DK2	192,8
909	Ulvsmose, Slagelse K.	DK2	5
544	Vessø, Skanderborg K.	DK1	58
913	Vesterborg Sø, Lolland K.	DK2	18,2
914	Virket Sø, Guldborgsund K	DK2	7,9
Overført fra VP2			
741	Birkerød Sø, Rudersdal K	DK2	8,6
5	Dybvad sø, Frederikshavn K.	DK1	5
462	Engetved Sø, Silkeborg K.	DK1	5
593	Ejstrup Sø, Ikast-Brande K.	DK1	39,3
491	Lyngsø, Silkeborg K	DK1	9,7
767	Løgsø, Rudersdal K.	DK2	6,4
714	Maglesø ved Brorfelde, Holbæk K.	DK2	14,1
878	Pedersborg Sø, Sorø K.	DK2	14,1
887	Skjoldnæsholm Gårdsø, Ringsted K.	DK2	10,1
927	Snesere Sø	DK2	6,5
179	Søholm Sø, Assens K.	DK1	25,6
Overført fra VP1			
658	Avnsø, v. Svebølle, Kalundborg K	DK2	6,5
651	Dallerup Sø, Horsens K.	DK1	8,5
558	Dystrup Sø, Norddjurs K.	DK1	21,8
113	Grarup Sø, Haderslev K.	DK1	8,2
960	Hostrup Sø, Åbenrå K.	DK1	193
567	Ramten Sø, Norddjurs K.	DK1	25,9
180	Sønderby Sø, Assens K.	DK1	7,9